

FEHÉR KATALIN

Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18–19. század fordulóján*

A magyar tankönyvtörténet¹ igen érdekes és fontos korszaka a 18. század utolsó harmada és a 19. század első évtizede. Ez volt az az időszak, amikor az évszázados hagyomány – a tankönyvek kizárólagos latin nyelvűsége – kezdett megszakadni.

Hasonlóképpen az európai felvilágosult nemzetekhez, hazánkban is megkezdődött az a törekvés, hogy az anyanyelvű népiskolák mellett közép-és felsőfokú tanintézetekben a magyar legyen az oktatás nyelve. A 18. század végén kezdődő és a reformkor időszakában felerősödő nyelvmozgalom szerves részeként jelentkeztek a magyar nyelv iskolai tanításáért és az iskolai oktatás magyar nyelvűségéért vívott küzdelmek. A rendek a magyar tannyelv bevezetésének nagy jelentőséget tulajdonítottak, úgy vélték, ez hatékony eszköze lehet a nemzeti művelődés előmozdításának, a kultúra demokratizálódásának és nem utolsósorban a polgári eszmék széleskörű terjesztésének.

Nagyon lassan, lépésről lépésre haladt az iskolai magyar nyelvtanítás és a magyar tannyelv kérdésének törvényi szabályozása. Az 1791: 16. tc. kimondta, hogy a gimnáziumokban, az akadémiákon és a pesti egyetemen magyar nyelvtanár áll rendelkezésére azoknak, akik magyar nyelvet akarnak tanulni. Egy évvel később kötelezővé tették a magyar nyelv tanulását (1792: 7. tc.), ezzel a magyar nyelv rendes tárgy lett az iskolákban. Az 1807. évi országgyűlés követelésként fogalmazta meg, hogy a gimnáziumok felsőbb osztályaiban, és az akadémiákon a magyar legyen az oktatás nyelve a latin helyett. Az uralkodó a követelést elutasította. Hasonló sorsra jutott az 1811-ben ugyanebben a tárgyban benyújtott felirat is.

A magyar oktatási nyelvért folytatott küzdelem kérdésköre természetesen szorosan összefügg a tankönyvek nyelvének kérdésével is, hiszen ezek voltak azok az évek, amikor a latin és német nyelvű tankönyvek mellett egyre nagyobb számban jelentek meg középszintű iskoláinkban a felvilágosodás szellemétől megérintett, korszerű tudományos ismereteket közvetítő magyar nyelvű tankönyvek.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült. (T 025753)

¹ A bő tankönyvtörténeti szakirodalomnak a korszakra vonatkozó összefoglalását adja: MÉSZÁROS István: *A két Ratio Educationis tankönyvei (1777–1850)*. In.: Uő: *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Bp. 1989. Tankönyvkiadó, 62–95.

Mint az oktatásügy egésze vonatkozásában, úgy a hazai tankönyvkiadás területén is alapvető változásokat hozott az 1777-es *Ratio Educationis*, melynek 201. §-ának előírása úgy rendelkezett, hogy az összes hazai iskolákban használatos hivatalosan előírt tankönyvek kiadásának monopóliuma a Budára helyezett egyetem nyomdájáé. „Ez a nyomda úgynevezett kizárólagossági jogot élvez mindazoknak a könyveknek a kinyomtatására, amelyeket Magyarország és társult országainak iskoláiban használatra elrendeltek”² – szögezi le a dokumentum.

A *Ratio Educationis* állami felügyelet alá vonta és egységesíteni kívánta a magyar iskolarendszert, és ennek az egységesítési törekvésnek volt jelentős eszköze az egységes, központosított tankönyvkiadás. Az Egyetemi Nyomda e tankönyvkiadási monopóliuma tehát azt jelentette, hogy ez a nyomda jogosult a *Ratio Educationis* által előírt tankönyvek kinyomtatására és terjesztésére. Más, nem a *Ratio* által előírt tankönyveket azonban bárki nyomtathatott és terjeszthetett. Így a protestánsok, akik nem fogadták el a *Ratio Educationis* előírásait, iskoláikban a saját tankönyveiket használták. Később az 1790/91. évi 26. törvény a protestánsok saját tankönyvhasználatának jogosultságát is kimondta.

A 18. század utolsó harmadában mind a katolikus, állami felügyelet alatt álló iskolákban, mind pedig a protestánsok tanintézeteiben számos új tankönyvet vezettek be. Nagyszabású tankönyvkiadási program vette kezdetét, mely az oktatás egyes területein és szintjein jelentős színvonal emelkedést is eredményezett. A korszakban bukkantak fel olyan kiemelkedő tankönyvíró egyéniségek, akiknek munkáiból generációk tanultak. Révai Miklós, Molnár János, Pray György, Márton István, Budai Ézsaiás nemcsak tudományos munkáikkal, írói tevékenységükkel, hanem tankönyveikkel is hozzájárultak a felvilágosodás eszméinek széles körben történő terjesztéséhez.

Mi jellemzi a 18. század utolsó harmadában megjelent magyar nyelvű tankönyveket? A korszakban még nem vált szét a tankönyv és a tudományos kézikönyv műfaja, a legtöbb – a középszintű iskolában – tankönyvként használt mű egyben tudományos kézikönyv is volt. A szerzők jól ismerték a korabeli Európa tanintézeteiben használatos latin és nemzeti nyelvű tankönyveket. Ezek mintájára szerkesztették meg a hazai iskolákban bevezetni kívánt új tankönyveket, mégpedig oly módon, hogy az adott tudományszak teljes leíró jellegű összefoglalását adták anélkül, hogy a tekintettel lettek volna a tankönyvet használó korosztály életkori sajátosságaira. Gondolatmenetük, feldolgozási módjuk, nyelvük, nem gyermekeknek, hanem felnőtt embereknek szólt. A tankönyvszerzők ekkor úgy gondolták, hogy a középszintű iskolák tanulóit, a 10–16 éves ifjakat „komoly” tudományokra kell oktatni. Az anyagból nem szelektáltak, teljességre törekedtek. A könyvek igen nagy ténytanyagot öleltek fel, de ezt, éppen a tudományosság és a tanulhatóság szempontjait figyelembe véve logikus és világos szerkezetben közölték. Tipográfiaileg is kiemelték és elkülönítették a fő-

² *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása.* Fordította, jegyzetekkel és névmutatókkal ellátta MÉSZÁROS István. Bp. 1981. Akadémiai Kiadó, 158.

és alfejezeteket, sőt ezeken belül római és arab számokkal, paragrafusokkal jelezték az egyes logikai egységeket.

Mivel a tankönyvek egy tudományszak teljes anyagát tartalmazták, meglehetősen terjedelmesek voltak. (Nem volt ritka a korszakban a három–ötszáz oldalas tankönyv sem.) A legtöbb tankönyv nem egy-egy osztály számára készült, hanem egy iskolatagozat, iskolaszint számára. Anyagukat nem egy, hanem több tanév alatt kellett elsajátítani.

A tankönyvek formátuma a maiaknál kisebb volt, 11×18,5 cm. Nyomdatechnikai kivitelezésük általában igénytelen, a sárgás-szürkés papírra apró betűkkel, sűrű sorokban nyomtatták a szöveget. Kevés könyv tartalmazott szemléltető ábrákat.

A tankönyvek áráról az Egyetemi Nyomda által kiadott katalógusokból tájékozódhatunk. Az 1798-ban kibocsátott jegyzék³ szerint a katolikus népiskolák tankönyvei 2–13 krajcárba, a gimnáziumi tankönyvek pedig 15–30 krajcárba kerültek. Az Egyetemi Nyomda által kiadott tankönyveket az egész ország területén csakis a jegyzék által jelzett árakon lehetett árulni. A korszakban a protestáns iskolák tankönyveit is hasonló árakon adták.

Az 1777. évi Ratio Educationis úgy rendelkezett, hogy a népiskolákban oktatni kell a tanulók anyanyelvének nyelvtanát. A tankönyvtörténeti szakirodalom azonban csak magyar és német nyelvtanok megjelenéséről tud, szlovákul, románul, ruténul, horvátul és szerbül csakis ábécés könyvek jelentek meg.⁴ A Ratio rendelkezésére az alsó iskolafokokozatok számára kiadott magyar nyelvtankönyv sorozatot Révai Miklós⁵ készítette. Ennek első tagja *A magyar nyelv tanításának két részei: az igaz kimondás és igaz írás a nemzeti iskolákra alkalmaztava* című mindössze 31 oldal terjedelmű könyv, mely 1779-ben jelent meg Budán, az Egyetemi Nyomdában, és amely a magyar szövegek szabatos írásáról és helyes kiejtéséről szól. Ezt követte az 1781-ben napvilágot látott *Magyar grammatika*.⁶ Az előzőnél jóval terjedelmesebb kötet a szófajokkal foglalkozik, de tartalmaz levélmintákat és az egészség fenntartásáról szóló hexameteres verseket is. A sorozat harmadik kis kötete a szépírás begyakorlására szolgáló segédeszköz volt.⁷

1792-ben jelent meg a falusi népiskolák számára szerkesztett magyar nyelvű ábécéskönyv (*ABC könyvetske a magyar falusi iskolák számára*), amely a falusi lakosság életéből vett olvasmányszövegeket is tartalmazott.

³ *Catalogus diversorum librorum scholasticorum*. Budae, 1798.

⁴ Vö.: FEHÉR Erzsébet: *Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848*. Bp. é. n. OPKM, 204–205.

⁵ Révai Miklós tankönyvírói munkásságát összefoglalja: KISS Áron: *Révai Miklós tankönyvei*. = Havi Szemle 1879. 4. sz. 50–60.; CSAPLÁR Benedek: *Révai tankönyvei*. In.: Uő.: *Révai Miklós*. II. Bp. 1883. Aigner, 41–63.

⁶ *Magyar grammatika vagyis haza nyelvnek gyökeres megtanulására való intézet ugyan a magyar nemzeti iskolák számára*. Buda, 1781. 240.

⁷ *Az ékesírásnak a nemzeti iskolákra alkalmaztatott eleje*. Buda, 1781. 15.

A 18. században hazánk népiskoláiban, a katolikus gimnáziumokban, a református kollégiumokban és az evangélikus líceumokban is folyt rendszeres számtanoktatás, az alsó szinten anyanyelven, a középszinten latinul. Az 1777-es Ratio előírta egy új magyar nyelvű számtankönyv kiadását a népiskolák számára, amelynek megírására Makó Pál⁸, a Budára költözött egyetem bölcsészeti fakultásának igazgatója, a korszak egyik jelentős matematikusa kapott megbízást. Az 1780-ban *Bévezetés a számvetésbe* címmel megjelent kötet a teljes népiskolai számtan anyagot tartalmazta, ezt használták az összes hazai állami (katolikus) népiskolatípus minden osztályában egészen a 19. század közepéig.

Ezeket a Ratio Educationis által államilag előírt tankönyveket a protestánsok nem kívánták alapszintű iskoláikban használni. A külföldi, főleg német egyetemeken tanult magasan képzett protestáns ifjak azonban, akik itthon papi és tanítói hivatalt viseltek, fontosnak tartották, hogy új, korszerű tankönyveket adjanak a falusi népiskolák tanulóinak kezébe. Perlaki Dávid, komáromi főesperes például 1793-ban olvasókönyvet készített az evangélikus népiskolák tanulói számára⁹. A magyar nyelvű könyv az olvasás megtanításán túl, gondosan szerkesztett olvasmányai által számos olyan korszerű ismeretet nyújtott, amelyeket a falusi fiatalok máshonnan aligha szerezhetek volna meg. A bécsi *Magyar Hírmondó* rövid tudósításban ismertette a művet,¹⁰ amelyből megtudhatjuk, hogy a könyv második részének olvasmányai a következő témákkal foglalkoztak: „Az embernek nevezetesebb részeiről”, „Az egészségnek megtartásáról”, „A plántákról és a fákról”, „A Földről és földiekről”, „A napról, holdról és tsillagokról”, „Az időről”, „A föld és kivált Magyar Hazánk le-írása, és Polgári rövid Históriaja”, stb. A felsorolásból is jól látható, hogy a szerző tankönyvében a legkorszerűbb földrajzi, történelmi, növénytani, csillagászati, és nem utolsósorban egészségügyi ismereteket kívánt nyújtani az evangélikus falusi népiskolák tanulóinak.

A sárospataki református kollégiumban és partikuláiban az 1796-ban Pözsonyban megjelent ábécés könyvet, a Szombathy Jánosnak tulajdonított *ABC könyvetske a magyarországi apróbb oskolák használatára* című munkát adták a kisdíákok kezébe, amelynek új eleme az, hogy nem szerepelnek benne vallási vonatkozású szövegrészek. Ebben is szerepel egy fejezet „Az egészség fenntartásának eszközeiről”.

A debreceni református kollégiumban és a vonzáskörzetéhez tartozó iskolákban a hagyományos latin–magyar ábécés könyvet (*Abecedarium Latino-Hungaricum seu elementa linguae Latinae et Ungaricae*) használták, amelynek első kiadása még 1720-ban jelent meg.

⁸ Makó Pál munkásságának legújabb összefoglalása: WIRTH Lajos: *Makó Pál élete és életműve*. Jászberény, 1997.

⁹ *Új betűző és olvasó Könyv, melyet a Magyar alsóbb Oskolák számára készített P.E.S. Komárom, 1793.*

¹⁰ *Magyar Hírmondó* (Bécs) 1793. december 24. Toldalék. 918.

Valódi sikerkönyvnek számított a 18. század végén Kis Józsefnek, Széchényi Ferenc orvosának egészségtan könyve¹¹, melyet a népiskolákban, és az alsó szintű iskolatagozatokon széles körben használtak. A korszakban oly népszerű – kis gyermekek számára készült – művek hagyományait követve, ez a könyv is kérdés-felelet formában íródott. A bécsi *Magyar Hírmondó* hosszú cikkben adott hírt a még sajtó alatt lévő műről¹².

„Szent Igazság az, hogy ha az Egység leg-szükségesebb az emberi életre: az az eszköz bizonyosan leg-hasznosabb az Embereknek, mely által őriztetik az egészség, vagy az el-vesztett vissza szerzetetik. – Az Egességet tárgyazó Katechismus szépen és igen értelmesen taníttya azt: mi módon őrizhetjük egészségünket. Mert meg esmér-tet bennünket, mind azon dolgokkal, mellyek ronghatják az egészségét.... minden másnál azért lehet különb, mivel a Köz néppel igen értelmessen szöll: nem áll vastag Köttetekből; mellyek sok idejét vennék el az Olvasónak; s nem drága árú.” A tudósítás arról is tájékoztat, hogy pontosan mit is tartalmaz a könyv: „Tanít különösen a Gyermekeknek neveléséről; a Kisdedekkel való bánásról; azoknak oly formán való gondviseléséről s táplálásokról, hogy ép s erős Emberek válhassanak belőlök. Tanít továbbá a Betegekhez való látásról; a maga-tartásról és miképp könnyebbíthet ott a Nem-orvos, ahol Orvos nintsen. Szép oktatásokat ad a közönséges uralkodó Betegségek eránt. Tanít végtére némelly ragadó betegségekről, mellyek gyakran meg fordulnak az Emberek között...”

Míg a népiskolai tankönyvekkel általában nem, vagy csak elvétve foglalkozott a korabeli magyar sajtó, addig elmondhatjuk, hogy a középszintű iskolák számára írott tankönyvekről szóló, terjedelmes és részletes híradások gyakran voltak olvashatók a lapokban. A tudósításokat maguk a szerzők, vagy a lapok szerkesztői írták, akik a kiadóktól vagy levelezőiktől értesültek az új könyvek megjelenéséről. A számos közlemény közül ezúttal csak azokkal foglalkozunk, amelyek már a megjelenéskor felismerték a tankönyv tudományos értékeit, és amelyek esetében a későbbi kiadások igazolták a lapok első pozitív reflexióit.

A korszak középszintű iskoláinak legfontosabb és legnagyobb óraszámban oktatott tárgya a latin nyelv volt. A Ratio Educationis által a katolikus iskolák számára előírt latin nyelvkönyv az Emmanuel Alvarez (1526–1582) spanyol jezsuita által írt három kötetes tankönyvsorozat volt¹³, amely a 17–18. században számtalan kiadásban látott napvilágot. Ezeket a tankönyveket használták még a 19. század első évtizedeiben is a katolikus iskolákban. A protestáns tanintézetekben is többnyire már régen elavult latin tankönyveket használtak. Ezeknek a széles körben használt latin nyelvű latin nyelvtankönyveknek évszázadok óta azonos hármasszerkezetű volt. A bevezetés a betűket, a magán- és mássalhangzókat, szótagokat ismertetve lényegében az elemi hangtant tartalmazta, a középső rész, az „etymológia” a szótan, a „syntaxis” a mondattan ok-

¹¹ *Egességet tárgyazó katechismus*. Sopron, 1794. Szász Klára.

¹² *Magyar Hírmondó* (Bécs) 1794. október 31. 597–600.

¹³ Vö.: MÉSZÁROS István: *Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei*. = Magyar Könyvszemle 1980. 352.

tatására szolgált. A hazánkban kiadott latin nyelvű latin nyelvtankönyvek is ezt a beosztást követték.

A 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben azonban egy új szemlélet kezdett térét hódítani. A *Magyar Hirmondó* 1781-ben egy rövid tudósításban kitért a latin nyelvkönyvekkel kapcsolatos aktuális gondokra.¹⁴

„Sokan talám még nem tudják, hogy azon régi s már meg- avúlt hasznú Deák Grammatikáknál, (a mi némű p.o. Rheniusé, Mólnáré s.a t.) amellyekkel a gyenge korú s elméjű tanulók ez hazának némelly Oskoláiban mind úntalan kegyetlenül kínoztatnak, ujjabb, jobb, könnynebb értelmű, s (a mit minden egyenes ítéletű emberek régen óhajtottak vala) Hazánknak nyelvéhez alkalmaztatott azon féle Deák szóra oktató könyvre is lehet immár azoknak szert tenni. Tudtokra adom azért, hogy Erdélyben Cellarius Grammatikája, Magyar nyelvünkhöz alkalmaztatva már vagy tíz esztendővel ezelőtt ki-nyomtatott. Másod ízben lett ki-nyomtatattása 1775-ben, 8 R. a Kolozsvári Ref. Kollégiumnak betűivel. Titulusa: Christ. Cellarius Grammatica Latina Linguae Hungaricae accomodata.”

Ez a kötet, és például az 1781-ben Budán megjelent latin nyelvtankönyv¹⁵ már azt jelezte, hogy átalakulóban van hazánkban is a latin nyelvoktatással kapcsolatos régi szemlélet, vagyis az a nézet, hogy a latin nyelvtant csakis latinul lehet oktatni. A 18–19. század fordulóján Európa fejlettebb országaiban az idegen nyelv tanulására szolgáló tankönyvek az adott nyelv nyelvtani szabályait már anyanyelven magyarázták. Erre törekedtek a felvilágosodás eszméivel a németországi egyetemeken megismerkedett protestáns ifjak is, akik hazatérve tanárként működtek a református kollégiumokban és az evangélikus líceumokban. Ők tanítványaik kezébe új, korszerűbb tankönyveket kívántak adni. Azonban az új, magyar nyelven íródott latin tankönyvek is a hagyományos tartalmat és szerkezetet követték. Hangtani, szótani és mondattani részeket tartalmaztak.

Hazánkban az első, a latin nyelv grammatikáját magyarul tartalmazó tankönyv Márton István pápai professzor 1792-ben Győrben megjelent munkája volt¹⁶. Az elkészült, de még ki nem nyomtatott könyvről 1792. augusztus 24-én tudósítás jelent meg a bécsi *Magyar Hirmondó*ban¹⁷ a szerző tollából. Márton részletesen ismerteti tankönyvét, bemutatva annak új vonásait is. Nézete szerint könyvéből „mind a Tanítók, mind a Tanulók minden tzeljokat a Deák Nyelv értelmesen, könnyen s hasznosan lehető tanításában s tanulásában” elérhetik. A leglényegesebb változás a korábbi latin tankönyvekhez képest az, hogy itt „a Grammatika és Syntaxis” magyarul olvasható. A kötet utolsó része „Deák – Magyar szótár”-t tartalmaz. A „hús árkus” hosszúságú mű ára 40 kr, és minden tizedik példányt ingyen kapja a megrendelő iskola. A szerző azzal is megnyug-

¹⁴ Magyar Hirmondó (Pozsony) 1781. február 7. 83–84.

¹⁵ *Elementa linguae latinae in usum scholarum nationalium per regnum Hungariae et adnexas provincias*. A deáknyelv eleji a magyar nemzeti iskolák számára. Buda, 1781. 216. A tankönyv szövege tükörszerűen latin és magyar.

¹⁶ *Deák grammatika*. Győr, 1792. Streibig, 132.

¹⁷ Magyar Hirmondó (Bécs) 1792. augusztus 24. 304–306.

atja a leendő megrendelőket, hogy ha valaki „a Munka eránt való reménységben meg tsalattaik” vagyis nincs vele megelégedve, attól a szerző „jó szívvel” visszavásárolja a tankönyvet.

A mű igen sikeresnek bizonyult, éppen azért, mert az idegen nyelv nyelvtanát magyarul magyarázta. A kinyomtatott példányok két év alatt elfogytak, így a szerző 1794 májusában a *Magyar Kurír* hasábjain hírt adott a készülő átdolgozott kiadás megjelenéséről.¹⁸ Az új kiadásban bizonyos dolgokat változatlanul hagyott. „Az egész systemát, melly vólt az első ki-adásban meg hagytam, azaz mind a deák beszélgetések után tett követő példákat, mind a deák Grammaticát, mind a szó-tárt meg tartottam.”-írja. Azonban némi változtatásra is szükség volt, mert a tanítási tapasztalat ezt kívánta. Legfontosabb változtatás az, hogy a szerző „sok ki-fejezéseket magyarosabbakká” tett. Emellett „a Magyar helyes írás (Ortographia) közönségesebb reguláit” is közölte a könyvben, hogy pontosabb eligazítást nyújtson a tanulóknak ezzel kapcsolatban. Hogy a kiejtés tanulását segítse, „a deák beszélgetésekben a szók eleibe a hang jeleket (Accentus)” is kitette, „hogy a gyenge gyermekek kitsiny koroktól fogva a szép hangzatra könnyebben reá szoktattathassanak.” Míg az első kiadásban a tanár munkáját a szerző 37 oldalnyi módszertani értekezéssel segítette, ebben a kiadásban már 80 oldalra rúg ez a rész, melyben a lap tudósítása szerint „az adatik elő, mint kellyen a gyermekekkel a deák nyelv tanításában az olvasástól fogva a Syntaxisig értelmesen, könnyen s leg nagyobb előmenetellel bánni.” Márton István annak a véleményének is hangot ad, hogy csakis akkor lehet sikeresen oktatni a latin nyelvtant, ha a tanuló már tisztában van a magyar nyelvtan szabályaival. „Annak, aki a gyermekeket deák nyelvre akarja tanítani, legelőször is Tanítványnaít az egész magyar grammatikára meg kell tanítani.”

A latin nyelvű latin nyelvtankönyvekben megtalálható gyakorlószövegek közlését is átvették a magyarul írt latin tankönyvek szerzői. Márton István e műve például 365 latin szentenciát közölt.

Annak ellenére, hogy a könyv jóval hosszabb lesz az előzőnél, az ára „még alább szállítatik és tsak 34 kr. lessz” – nyugtatja meg a leendő vevőket a szerző. Az *Új deák rudimenta*¹⁹ címen híressé és igen népszerűvé vált könyvet 1806-ban, 1813-ban, 1817-ben, 1822-ben, 1825-ben és 1835-ben ismét kiadták. 1797-ben Pozsonyban, 1798-ban pedig Sopronban jelent meg egy-egy latin nyelvtankönyv magyarul.²⁰

1799 tavaszán a *Magyar Kurír* arról adott hírt, hogy ismét napvilágot látott egy új latin nyelvkönyv²¹.

¹⁸ Magyar Kurír 1794. május 13. 581–583.

¹⁹ *Új deák rudimenta vagy-is a deák nyelvnek első kezdete.* A gyenge magyar ifjúság javára kiadta MÁRTON István a pápai reformátum collegiumban filosofiát tanító professor. Győrben, Streibig József betűivel, 1795. 167.

²⁰ *Deák grammatika magyarul.* Pozsony, Weber Simon, 1797.; *A deák nyelv felfejtegetésére, avagy a resolutiora vezető ugy nevezett circulus.* Deák-magyar nyelvenn előadva BELLICZ Jónás által. Sopron, 1798. Sziesz Klára, 48.

²¹ Magyar Kurír 1799. április 30. 544.

„A Győri Evangélika Oskolának nagy érdemű és tudományú Professora Nemes Németh László Úr, tanítványainak számára ezen folyó 1799. esztendőben egy rövid, de értelmes és hasznos Deák Grammatikát írt, a melyet minden vallás különbség nélkül használni lehet az Oskolai Tanítóknak; 5 és 1/2 árkusból áll, és 17 krajtzár az ára.”²² Decsy Sámuel, a tudósítás írója még hozzáteszi, hogy „ha valamely Tanító a szerént kívánván tanítani Oskolájában s ötvennél több nyomtatványt kíván... 33. pro Cent engedődik le nékie az árából.”

A 19. század első évtizedében még további négy latin nyelvtankönyv jelent meg magyarul, mind protestáns tanárok tollából.²³

A korszak iskoláiban a latin mellett fontos tantárgy volt a német is. Kifejezetten a városi népiskolák felsőbb osztályai számára készítendő német nyelvtankönyvről rendelkezett a Ratio Educationis. A könyv csak négy év múlva, 1781-ben látott napvilágot, és ezt a kötetet használták aztán a katolikus népiskolákban hosszú évtizedeken keresztül.²⁴

A felvilágosodás kori hazai német nyelvoktatás két kiemelkedő alakja Márton István pápai, és Márton József lőcsei tanár. Mindkettőjük nyelvkönyvei alapvetően új szemléletűek és hosszú időre meghatározták a magyarországi német nyelvoktatás útját.²⁵

1792-ben látott napvilágot Márton István pápai tanár német nyelvtankönyve magyarul.²⁶ A gimnáziumok alsó osztályai számára készült tankönyv igen népszerű és jól szerkesztett mű volt, de csakis a teljesen kezdők használhatták. A kötet javított kiadásban 1801-ben ismét megjelent.²⁷

Márton István öccse, Márton József, aki Lőcsén tanított a 18. század utolsó éveiben, 1799-ben szintén kiadott egy német nyelvkönyvet²⁸, amely a magasabb szintű német nyelvtudás megszerzésére is alkalmas segédeszköz volt. A *Magyar Kurír* az előző év novemberében megjelent tankönyvről 1800 áprilisában adott hírt.

²² *Rövid Deák Grammatika*. Írta tanítványai számára NÉMETH László győri evang. prof. s erdélyi és sopronyi M. Társaságoknak tagja. Győr, 1799. Streibig, 68.

²³ BUDAI Ézsaiás: *Deák törzsozások magyar jelentéseikkel együtt az alsóbb oskolák számára*. Debrecen, 1804. Csáthy György, 80.; BUDAI Ézsaiás: *Deák nyelv kezdete példákban, készitődött a legelső deák oskola számára*. Debrecen, 1804. Csáthy György, 159.; CSÁSZÁRI LOSY Pál: *Deák grammatika*. Béts, 1804. 332.; CSÁSZÁRI LOSY Pál: *Deák olvasó könyv*. Pest, 1805. Patzko Ferenc, 192.

²⁴ *A német nyelvnek magtanulására való helyes intézet a magyar nemzeti iskoláknak számára*. Buda, 1781. 203.

²⁵ Német nyelvkönyveikről: MIKÓ Pálné: *Márton István és Márton József munkásságáról*. A magyarországi német nyelvtanítás kezdetei. Bp. 1980.

²⁶ *A német nyelv első kezdete*, melyet a gyengébb tanulók számára egy kis rövid grammatikával a német–magyar szótárral ki-adott MÁRTON István, a reformátusok pápai gymnasiumának első professora. Győr, 1792. Streibig, 134.

²⁷ *Új német rudimenta, vagyis a német nyelv első kezdete*. Kiadta MÁRTON István a pápai reformatum collegiumban filozófiai és mathesist tanító rendes professor. Győr, 1801. Streibig, 395.

²⁸ *Német grammatika*. Készítette MÁRTON József lőcsei professor. Egy német Olvasnivaló-Könyvvel és ahoz tartozó Lexiconnal együtt. Kassa, 1799. Fűskuti Landerer Ferenc, 208.

„A Magyar nyelven készült Német Grammatika, melyet a Németül tanulni akaró Magyar Ifjaknak készítettem,.... az el múlt Novemberi Pesti Vásárnak tsak az utója felé érkeztetett Pestre, az akkori alkalmatlan utak miatt, de az Exemplárok már más helyekre is el küldödtek és találatnak.... A Grammatika nyóltz árkusból áll a hozzá tartozó Német Olvasó könyv (Lesebuch) 13 árkusból, a kettőnek ára egygyütt 51 krajtzár. Minden igaz Exemplárban kell ezen kívül lenni: egy Táblának (Tabellának), melly a Német szók Mondásokba való egybe-szerkeztetésére a Grammatikához el múlhatatlanul szükséges. – A Német Olvasó Könyvek summája ez: 1. A Grammatikához tartozó Példák könnyű Összetételekben és Mondásokban. 2. Különbkülönbféle gyermeki elmékhez alkalmaztatott Le-írások, Természeti História, Beszélgetések, Anekdoták és jeles Mondások. 3. Erköltsi történetek és levelek. 4. Mesék, többnyire Gellertből.”

Márton József arról tudósítja még leendő olvasóit, hogy egy toldalékot is készített a könyvhöz, amely a természetrajzi részekre vonatkozó szókiegészítéseket tartalmaz. „Ez a Toldalék ingyen fog ki osztogatanni azoknak, a kik már a grammatikát meg vették, és a még el nem adott Exemplárokhoz hozzájuk tétetik.”²⁹ A tankönyvet, mint a cikk is jelzi, nagyon olcsón árusították. A szerző tudatosan törekedett arra, hogy minden tanuló hozzáférhessen művéhez.

„Mivel pedig az Oskolai könyvek betsét az is kiváltképpen neveli, ha annak ilendő ára szabattatik, a mellyhez képest azt minden sorsú Tanulók könnyen meg szerzhetik, legfőbb gondom volt elejitől fogva, ennek árát a lehetőségig mérsékelni. Mennyire szükséges ezt a mai időben tekintetbe venni; bizonyíttják sok nagy tapasztalású Érdemes Tanítóknak s Professoroknak velem közlött megjegyzései, s a felől való panaszkodásai, hogy soha a Tanuló Ifjútság szomorúbb állapotban, soha szánakozásra méltóbb környülállások között nem volt, mint most, mikor a leg szükségesebb Oskolai Könyveknek megszerzésére is elégtelen, s egy szívvel óhajtják, hogy vajha a szegény Tanulóokra e részben valami tekintet lehetne; mivel az idő jelen való mostohaságának még az a következése is van, hogy mire az ilyen oskolai könyvek távolról hozzájuk kerülnek, oly rendkívül drágák, hogy azokat még a tehetősebb szülék sem örömet veszik.”³⁰

Márton József német nyelvkönyve és nyelvtanítási módszere olyannyira új és sikeres volt, hogy országos hírnévre tett szert, és a lőcsei gimnáziumba számos tanulót vonzott. Miután a professzor 1801-ben elhagyta Lőcsét és Bécsben a magyar nemesi testőrségnél elfoglalta magyar nyelvtanári állását, a gimnázium tanári kara egy nyilatkozatot tett közzé a *Magyar Kurír* hasábjain arra vonatkozóan, hogy Márton távozása után is változatlanul a megszokott magas színvonalon folyik majd az iskolában a német nyelv oktatása.

„Sajnálva kell a Magyar közönségnek jelentenünk, hogy a mi Oskolánknak egy érdemes Professora Titt. Márton Jozef Ur, a ki mind arról, hogy igen szerentsés és foganatos Tanító vólt, mind pedig ki botsátott köz hasznú munkáiról a Publicum előtt már is eléggé esméretes; a magyar Literaturabéli tzeljainak el-érésére nézve, egy sokkal hasznosabb hivatalt vévén, mi töllünk el távozott és már Bétsben lakik.

²⁹ Magyar Kurír 1800. április 1. 407–408.

³⁰ Idézi: MIKÓ Pálné: *i. m.* 47–48.

Ne-hogy tehát ezen változástól való hallgatás által arra a vélekedésre adjunk alkalmazhatóságot, a mit már némely balul gondolkozók kezdettek is el terjeszteni; hogy t. i. a fejjebb említett érdemes Professor Urnak tőlünk lett el-távozása után nem fogna többé a hozzánk gyülekezni szokott Magyar Iffjaknak a Német Nyelv megtanulására olyan jó módjok lenni, mint eddig volt: szükségesnek tartottuk mi, ezen Gymnasium Professorai a N. Magyar Közönséget az ebbéli fogatkozás ki pótlására tett rendelésünk felől tudósítani. Közönségesen fogja ennek utánna a Német Nyelvet Oskolánkban tanítani Conrector ifj. Titt. Topertzer Sámuel Ur; a ki napjában egy órát tanít azoknak, akik a nyelv kezdetét vagy Grammatikáját akarják tanulni. – A Philosophia Professora Titt. Fucs Sámuel Ur azoknak fog közönséges tanítást tenni, akik a Grammatikát el végezvén magikat a Német Stylusban, levél írásban s. a. t. kez- dik gyakorlani. Ezekért a közönséges letzkékért semmit sem fizetnek a Tanulók. ³¹

Nem tudjuk, hogy továbbra is annyira sikeresen folyt-e a német nyelv tanítása a lőcsei gimnáziumban, mint Márton József idején, de a lőcsei tanárkodása idején írott tankönyv igazi „sikerkönyvvé” vált, 1848-ig tizenöt kiadást ért meg.

A középszintű magyar nyelvtanoktatásról az 1777. évi Ratio Educationis nem rendelkezett. Ezzel kapcsolatban először 1792-ben született határozat, mely szerint a magyarul nem tudó tanulóknak külön, rendkívüli tárgyként kellett a magyar nyelvet tanulni. E tanulók számára a kor szokása szerint latinul írták meg az iskolai magyar nyelvtankönyvet. Azonban magyar nyelvű magyar nyelvi tankönyvek is születtek a 18–19. század fordulóján. Többek között 1793-ban Pesten látott napvilágot Vályi Andrásnak, az egyetem első magyar nyelv és irodalom tanárának munkája, *A magyar nyelvnek könnyen és hasznosan lehető megtanulására vezető rövid ösvény, avagy sokféle gyakorlások példái a magyar könyvszerzők munkáiból.*³² A könyv tulajdonképpen magyar olvasókönyv, melynek célja az volt, hogy akik nem tudtak jól magyarul, ebből a könyvből begyakorolhassák a helyes magyar beszédet. A tankönyvben a professzor 42 mesét, 37 erkölcsi példázatot, 13 életmódra vonatkozó tanácsot és 7 verset gyűjtött össze. A prózai részek szerzőit nem, csak a versek íróinak nevét jelzi a könyvben. Eszerint Faludi Ferenc és Gyöngyösi István 2–2, Ányos Pál és Baróti Szabó Dávid 1–1 verssel szerepel. Egy költeményt pedig a szerző valószínűleg maga írt.³³

Nem sokkal később ezzel a tankönyvvel kapcsolatban egy igen érdekes, és a szakirodalomban mindeddig ismeretlen tényről adott hírt az egyik korabeli lap. A *Magyar Kurír* hasábjain 1793 novemberében Decsy Sámuel számolt be³⁴ két új könyv megjelenéséről:

„Nagy ditséretre méltó Szailer György úrnak a Posoni Evangelica híres iskolában magyar nyelvet tanító közönséges Professzornak az a szorgalmatossága, mely szerint a német ifjúságnak hasznára egy szép deákul és németül meg magyaráztatott

³¹ Magyar Kurír 1801. február 10. 180–181.

³² A 158 lap terjedelmű mű felosztása: Mesék; Külömbféle példázatok; Az állatokról; Oktató-sok az okos élet módgyára; Külömbféle versezetek.

³³ Vö.: BATIZI ANDRÁS: *Vályi András élete és munkái.* Bp., 1935. 19–20.

³⁴ Magyar Kurír 1793. november 12. 207–208.

Grammaticát írt Illyetén tzm alatt: Ungarische Sprachlehre, lateinisch und deutsch erklärt, von Georg Szeller K.O.O. Professor der ungarischen Wissenschaft, in dem A. Gimnasio zu Presburg. etc. Én ugyan mostani foglalatosságaim közt tsak fél napot sem fordíthattam ezen könyvetskének olvasására – írja Decsy – mindazáltal a mint futó szemekkel láttam, jó fundamentommal vagyon készítve, s méltó, hogy a magyar nyelvet kedvellő, s tanulni akaró ifjúság magának meg szerezzze. Ezen kívül írt ezen hasznos tanító egyg más magyar könyvetskét is illyetén tzm alatt: Külömbféle példázatok és oktatások, mesék, levelek, az állatoknak leírása, és versezetek. Ebben is szép magyarság uralkodik, és igen hasznos dolgok fordulnak elő, mind a világi történt dolgokból, mind a természet históriából mind az erköltsi tudományokból. Minden dolog az jegyzésekben deákul és németül vagyon meg magyaráztatva. – És így kettős haszna vagyon ezen könyvetskének, mivel nemtsak nyelvet, hanem egyszersmind dologot is lehet ebből tanulni.”

A bécsi *Magyar Hírmondó* három héttel később leleplezte a Szaller György féle könyv eredetét, bebizonyítva, hogy Vályi András tankönyvének rablókiadásáról van szó.³⁵

„Igaz, hogy a Grammatikát Szaller György Úr szedegette össze, de a Külömbféle példázatok, és oktatások, mesék, levelek sat. tzm alatt ki bótátott Könyvet nem, hanem Vályi András Úr a Pesti Mindenességben a Magyar Nyelvnek, és Nemzeti Litaraturának Professzora. – Ki tetszik ez nyilván abból a könyvből, a melynek ez a tzmé: A magyar nyelvnek könnyen és hasznosan lehető meg tanulására vezető rövid ösvény, a vagy sokféle gyakorlások Példái a Magyar Könyvszerzők munkáiból. Pesten 1793. A ki nem hiszi, nyissa fel a könyvet... Arra való nézve, mivel érdemes Vályi Urat Könyvének alattomi utánna nyomtatása nagyon meg-károsította, ... kértetik a Hírmondó, hogy leg alább a szorgalmatosságot és fáradságának hirdetését néki tulajdonítsa a Publicum előtt.”

Erről az esetről mindeddig nem tudott tankönyvtörténeti szakirodalmunk.³⁶

A királyi katolikus gimnáziumokban az 1777-es Ratio szerint nem volt kötelező tárgy a görög nyelv, de rendkívüli tárgyként azért számos helyen sor került az oktatására. Az Erdélyre vonatkozó 1781. évi Norma Regia szerint viszont minden katolikus gimnáziumban kötelező volt oktatni. A protestáns kollégiumok középső szintjén is oktattak görögöt. Az első magyar nyelvű görög nyelvtan³⁷ szerzője Márton István pápai professzor, aki szerint többek között azért is szükség van a görög nyelv oktatására a középiskolákban, mert

„Lehetetlen... hogy a Magyar Nyelv az ő tudományos palléroztatására más nyelvek, nevezetesen a görög nyelv segítségével s világa nélkül fel- hághasson. A Magyar Nyelv elég bő, mert él, de Tudományos oldaláról gondoltatván szűk, mivel a tudomány szók szűk volta miatt sem filozófiánkat, sem törvényünket, sem theológiánkat, sem mathesisünket még magyar nyelvünkön nem írhattuk, míg tsak ezeknek formálásukhoz jobb szerentsévek Tudóssaink nem fognak, ... ezt pedig leginkább... a görög nyelvtől várhattuk.” írja Márton István görög tankönyve „Elő beszédében”.

³⁵ Magyar Hírmondó (Bécs) 1793. december 6. 807–808.

³⁶ Vö.: FEHÉR Erzsébet: *Magyar Nyelvű tankönyvek 1777–1848*. Bp. é. n. OPKM, 49–50.

³⁷ *A görög nyelv első kezdete a magyar ifjúság javára*. Kiadta MÁRTON István, a reformátusok pápai gymnasiumában philosophiát tanító professor. Győr, 1794. Streibig, 264.

A kötet megjelenéséről hírt adott a *Magyar Kurír*³⁸ is. A cikket maga a szerző írta, amelyben röviden ismerteti a művet. Megtudhatjuk, hogy a görög tankönyv „úgy készült, hogy a gyermekek is igen könnyen s nagy haszonnal tanulhassanak belőle, a nagyobbatskák pedig tsak nem minden tanító nélkül is.” A kötet első része eredeti görög szövegeket tartalmaz. „Ebben vagynak leg elől a hét Görög böltsek hasznos tanátsai; ... Plutarchusból egynehány gyönyörkötető anecdoták, Ezopusból 31 mesék, ... Anacreonból némelly könnyű darabotskák.” A második rész görög nyelvtan magyarul, a harmadik részt pedig görög–magyar szótár tölti ki. A könyv ára 30 kr. volt, tehát igen olcsón adták. Márton István görög nyelvkönyvének 1794-ben történt megjelenése után közel fél évszázadig nem jelent meg magyar nyelvű görög nyelvkönyv.

A természetre vonatkozó ismeretek a 18. század második felében kerültek be az alsó- és közép szintű iskolák tananyagába. A tantárgy három részből állt: növénytan (a plánták országa), állattan (az állatok országa) és ásványtan (a kövek és ércek országa).

A Ratio Educationis által előírt latin nyelvű természetrajz tankönyv (*Elementa historiae naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum*) 1778-ban jelent meg három kötetben az Egyetemi Nyomdában, amelyet még további öt kiadás követett a század végéig. Ezt használták az ország összes katólikus gimnáziumában.

A protestánsok ekkor már arra törekedtek, hogy a természettudományokat, így a természetrajzot is magyar nyelven oktassák iskoláikban. A tantárgy első magyar nyelvű népiskolai tankönyve 1792-ben jelent meg és Gáti István írta.³⁹ Az ásványok, a plánták és az állatok világát áttekintő kis könyv végén az okos állatról, az emberről is olvashatunk érdekes fejtegetéseket kérdések és feleletek formájában, részben versbe szedve.

A gimnáziumok és középszintű iskolatagozatok számára szintén Gáti István írta az első természetrajz tankönyvet magyarul.⁴⁰

A korabeli természetrajz könyvek közül Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendett Georg Raff könyve, amelyet 1799-ben Fábián József magyarra fordított. A *Természethistória a gyermekeknek* címmel Veszprémben megjelent művet⁴¹, 1837-ben és 1847-ben ismét kiadták. A gimnáziumok és középszintű iskolatagozatok számára készült, a természetrajz teljes anyagát részletesen tárgyaló könyv-

³⁸ Magyar Kurír 1794. március 28. 391–392.

³⁹ *Természet Históriaja*, melyet a gyenge elmék kedvéért készített GÁTI István. Máramarosziget, 1792. 32. A könyv 1795-ben és 1798-ban is megjelent.

⁴⁰ *A természet históriaja*, melyben az ásványoknak, plántáknak és állatoknak három világát azoknak meg-esmértező bélyegeivel, természetekkel, hasznokkal, hazájokkal rendbe szedve és gyenge elmékhez alkalmaztatva mind egygyütt magyar nyelven legelőször botosítja ki GÁTI István. Pozsony, 1795. Weber Simon, 309.

⁴¹ *Természethistória a gyermekeknek*, melyet Raff György Kristián Göttingai tanító után némelly hozzáadásokkal és szükséges változtatásokkal a maga költségén magyarul kiadott és kinyomtatott FÁBIÁN József. Veszprém, 1799. Számmer Mihály, 669.

ről, maga a fordító tudósította a leendő olvasókat a *Magyar Kurír* hasábjain⁴². Fábíán József azt hangsúlyozza, hogy „szükséges és hasznos a gyermekeket a természeti dolgokkal meg esmerkedtetni” de „még ez ideig sintsenek Nemzeti nyelvünkön olyan Könyvek, amellyek ebben a részben elégséges Út mutatók lehetnének.”⁴³ A 14 rézmetszettel illusztrált szép könyv drága volt, 2 forintba került. A szerző könyvének legnagyobb jelentőségét abban látja, hogy „az állatoknak és plántáknak neveit” a magyaron kívül németül és latinul is hozza.

A korszak legtöbb gimnáziumi magyar nyelvű földrajzkönyve a politikai földrajz anyagát nyújtotta a diákoknak. Európa országait mutatta be az első magyar nyelvű földrajzkönyv, mely 1791-ben jelent meg és szintén Raff német nyelvű munkája nyomán készült⁴⁴. (Feltételezhető, hogy ez is Fábíán József fordítása.) Ezt még négy földrajzkönyv követte a századfordulóig, egy Európa⁴⁵, kettő Magyarország⁴⁶ és egy Erdély⁴⁷ földrajzával foglalkozott.

A színvonalas középiskolai földrajzoktatást térképek és földgömbök segítségével lehetett a leginkább elősegíteni. Az első magyar feliratú földgömböt debreceni diákok készítették 1790-ben, és ez a felismerés hívta életre a debreceni református kollégiumban a rézmetsző diákok társaságát, hiszen a kollégium még a 18. század végén sem rendelkezett kézbe adható történelmi és földrajzi segédeszközökkel. A kollégiumi rézmetszés a századfordulón élte virágkorát. Ekkor az Eröss testvérek, János és Gábor körül egész kis kör alakult ki. Tagjai voltak: Halász István, Papp József, Pethes Dávid, Oláh István, Míkolai József és Vajai Imre. Munkájukat Budai Ézsaiás professzor támogatta. 12 térképet tartalmazó első munkájuk 1800-ban jelent meg. A *Magyar Kurír* 1801 márciusában⁴⁸ hosszú cikkben méltatta a kötet megjelenését. „A napokban akada kezünkbe egy negyedrért formában metsződött kis Átlás, a mely tizenkét mappából áll.” – írja a szerkesztő.

„Az egész titulussát ide írjuk, a mely ez: Oskolai új Átlás, az alsó Classisok számára, Metsződött és nyomtatódott a Ref. Collégiumban Eröss Gábor, Halász István, Pap József és más Togátus Deák Ifjak által T.T Prof. Budai Ézsaiás Class. Isp. vigyázása alatt. Debreczenben MDCCC. Gyönyörködve vizsgáljuk ezen közjóra törekedő Togátus Deák Ifjak igyekezeteknek első zsenyéjét, s meg sem állhatjuk, hogy a mellyek előttünk az ő fáradozásairól tudva vagynak, azokat a mi érdemes olvasóinkkal is az ő ditséretekre ne közöljük.”

⁴² *Magyar Kurír* 1799. augusztus 2. 159–160.

⁴³ A szerző valószínűleg nem ismerte Gáti István korábban megjelent természetrajz könyveit.

⁴⁴ Raff György *geografiája a gyengébb elmékhez alkalmaztatott és magyarul kiadatott*. Vátz, 1791. Ambro Ferentz, 224.

⁴⁵ NÉMETH László: *Az európai nevezetesebb országoknak rövid leírása*. Sopron, 1795. Szisz Klára, 595.

⁴⁶ *Magyarország földleírásának rövid rajzolatja*. Kibocsájtotta német nyelven is SZALLAR György. Pozsony, 1796. Schauff János, 249.; BARANYI László: *Rövid magyar Geographia*. Pest, 1796. Trattner.

⁴⁷ *Erdély ország esmértetésének zsenyéje*. Írta ÉDER József Károly a szebeni nemzeti oskolák igazgatója. Kolozsvár és Szeben, 1796. Hochmeister Márton, 53.

⁴⁸ *Magyar Kurír* 1801. március 3. 275–277.

Ezután a szerkesztő arról ír, hogy az ifjak azért is megérdemelnek minden dicséretet, mert a rézmetszés mesterségére senki sem tanította őket, „egyedül a magok próbálgatásai, és más olyanoktól való kérdezősködéseik által, a kik a metszés mesterségéről valamit tudnak, mentek annyira, hogy már utóbbi munkáik valósággal szépek.” Karacs Ferenc példája is bátoríthatta a fiatalokat, aki debreceni diák korában szintén magától tanulta meg a rézmetszés alapjait, és most már országos hírvű mester. A legszebb azonban az, írja a szerkesztő, hogy nem az anyagi haszonért készítették az atlaszt, hiszen azt „csak négy Krajtzáron adják el a tanuló gyermekeknek, és így a magok munkájokért leg kisebb jutalmat sem vesznek.” A cikkből azt is megtudhatjuk, hogy a kollégium a papírt ingyen adta az atlaszhoz, és azt is, hogy az ifjak most egy újabb „Ó Átlás metszésében foglalatoskodnak⁴⁹”. Végül a szerkesztő annak a nézetének ad hangot, hogy sokkal több ilyen „közhasznú hazafiúi fáradozásokra” lenne szükség.

Miután a teljesség igénye nélkül áttekintettük a 18–19. század fordulóján megjelent magyar nyelvű tankönyvekről – a korabeli magyar sajtóban – megjelent híradásokat, elmondhatjuk, hogy sajtónk minden jelentősebb tankönyvről közölt hosszabb rövidebb ismertetést, méltatást. Nagy szerepe volt ezeknek a közleményeknek, hiszen az ország egymástól távol eső vidékein lévő iskolák tanárai többnyire csak ezekből az újsághírekből értesülhettek az elkészült munkákról, és csakis így rendelhették meg az új könyveket tanulóik számára. Neveléstörténeti szempontból is nagy jelentősége van a tankönyvekről szóló sajtóközlemények feltárásának és feldolgozásának, hiszen számos olyan adat és tény bukkan fel ily módon, amelyek kiegészítik és módosítják tankönyvtörténeti kutatásaink eddigi eredményeit.

⁴⁹ 1801-ben jelent meg az *Oskolai Ó-Átlás* szintén 12 térképpel. 1804-ben készült el a 24 lapos, 12 térképből álló *Oskolai Magyar Új Átlás*. A rézmetsző diákok tankönyveket is illusztráltak, így SZENTGYÖRGYI József orvos *A legnevezetesebb természeti dolgok esmérleti* című népiskolai tankönyvét 1803-ban. A kötet 19 képtáblájának 100 állatképét az Eröss testvérek készítették. Ezek felhasználásával készült EMÓDI István *Természethistória I. rész* (Sárospatak, 1809) című tankönyve is. Szentgyörgyi könyvének kéziratban maradt második részéhez 1814-ben Eröss Gábor készített növényeket ábrázoló táblákat. Eröss Gábor Csokonai két verseskötetét is illusztrálta. A rézmetsző diákok társulata 1812-ben oszlott fel.

KATALIN FEHÉR

**Nos manuels scolaires de langue hongroise et la presse au tournant du XVIIIe
et du XIXe siècles**

Le derniers tiers du XVIIIe siècle et la première décennie du XIXe est une époque intéressante et importante de l'histoire des manuels scolaires hongrois. C'est à cette époque qu'une tradition séculière – l'exclusivité de la langue latine dans les manuels – commençait à cesser. Dans notre patrie aussi, une lutte commençait pour introduire la langue hongroise, outre dans les écoles élémentaires, dans les institutions de l'instruction moyenne et supérieure aussi. Au cours de cette lutte, outre les manuels de langue latine et allemande, les manuels de langue hongroise apparaissaient dans un nombre croissant dans nos écoles imbues de l'esprit des Lumières, qui voulaient entreprendre des connaissances scientifiques modernes. Dans son étude, l'auteur démontre que dans la presse contemporaine, la plupart des manuels importants furent analysés et appréciés. Ces rapports avaient un grand rôle, étant donné que les professeurs des écoles de province n'avaient pour la plupart d'autre moyen de se renseigner sur les manuels nouvellement apparus, et ils ne pouvaient commander des livres nouveaux qu'à la base de ces informations de presse. La découverte et l'élaboration des communications de presse se rapportant à l'apparition des manuels scolaires nouveaux est d'une grande importance du point de vue de l'histoire de la pédagogie aussi, souligne l'auteur, parce que de nombreux données et faits surgissent de cette manière qui complètent et modifient les résultats jusqu'ici obtenus de nos recherches se rapportant à l'histoire des manuels scolaires.